

Nykysuomen johto-oppia

I

Suomen kielen johto-opilliset kokonaisesitykset on laadittu normaalin historiallisen morfologian periaatteiden mukaisesti johtimittain. Samamerkityksiset johtimet joutuvat tällöin erilleen toisistaan. Nykykielen kuvauksen kannalta on hyödyllisempää tarkastella samamerkityksisiä johtimia yhdessä. Puhtaassa synkronisessa deskriptiossa tärkein kysymys on se, miten tietynmerkityksisiä johdoksia muodostetaan.

Deskriptiivisessä johto-opissa on monia ongelmia. Pulmana on ollut jo se, onko täysin samamerkityksiset johtimet käsitettävä allomorfeiksi vai eri morfeemeiksi. Suomen johto-oppi, kielioppimme ehkä vaikein osa, on pantava koetukselle. Voisiko se esittää generatiivisesti selvinä sääntöinä?

Oulun yliopiston suomen kielen laitoksen kevään 1968 yhden proseminaariryhmän teemana oli etsiä vastausta edelliseen kysymykseen. Ryhmätöinä käytiin läpi tärkeimpien ja suurimpien johdosryhmien osalta koko Nykysuomen sanakirja täydellistä inventointia tavoitellen. Esittelen tuloksia tiivistetyssä muodossa. Kirjoituksen tässä osassa tarkastelen deverbaalisia verbijohdoksia.

Momentaanijohdosvartalon muodostaminen¹

Sääntöjen soveltamisjärjestys	Kantasanan laatu	Kantasanan vokaalivartalon loppu ja sen muutokset	Johdin	Esim.	
				Johdos	Kantasana
1	transit.	lyhyt t. pitkä vokaali → Ø	aise	lukaista söhäistä hieraista kysäistä	lukea söhiä hieroa kysyä
2	intrans.	—→—	ahta	kuivahtaa hypähtää tuulahtaa kiehahtaa	kuivaa hypätä tuulla kiehua

Lisäksi vok. → Ø + *alta* seuraavissa: *heitältää, kierrältää, kiskaltaa, kopaltaa, käännältää, muualtaa, nostaltaa, painallaa, pistältää, siirrältää, tormaltaa, vedältää, veistältää, väännältää.*

Poikkeus 1. Kun kantaverbi ilmaisee ääntä tai sanomista ja se voi olla sekä

¹ Materiaalin ovat keränneet ja luokitelleet Toini Holappa, Anna-Kajja Korhonen ja Marja-Liisa Mustonen.

transitiivinen että intransitiivinen, momentaanijohdos voidaan intransitiivisenakin muodostaa johtimella *aise* ja transitiivisenakin johtimella *ahta*: *rääkäistä, laulahtaa, huoahtaa* ~ *huokaista, kiljahtaa* ~ *kiljaista, yskähtää* ~ *yskäistä*.

Poikkeus 2. Liikettä ilmaisevat intransitiiviverbit voivat saada *aise*-johtimen: *hölkkäistä, kimpaista*.

Poikkeus 3. Vartalón *ise t. aja* → ∅: *jyrähtää* (kantasana *jyristä* ~ *jyräjää*), *sihah-taa* (*sihistä* ~ *sihajaa*).

Poikkeus 4: *käväistä* (*käydä*).

Huom. 1. Kantavartalosta ja johtimesta esitetään vain takavokaalinen asu. Sääntöjen soveltamisjärjestyksellä on merkitystä vain eräissä myöhemmin esille tulevissa tapauksissa.

Huom. 2. Periaatteellisen kysymyksen voi herättää se, kumpi kahdesta sanasta on johdos ja kumpi kantasana silloin, kun näillä ei ole yhteistä kantasanaa. Asia voidaan käsittää kumminpäin tahansa ja yhtäikaa molemmilla tavoilla. Yleisesti voidaan kuitenkin todeta, että johtamissuunnan määrää merkitys. Jos rinnan ovat esim. momentaanis- ja frekventatiivimerkityksiset verbit, johto tapahtuu luontevasti vain momentaanisesta frekventatiiviseen, sillä toistuva tekeminen ei voi tapahtua yhtäkkiä, mutta yhtäkkinen tekeminen voi tapahtua toistuvasti. Jos esim. *riuhtoa* käsitetään merkitykseltään frekventatiiviseksi, siitä ei voida johtaa momentaanista verbiä *riuhtaista*, vaan *riuhtaista* on käsitettävä kantasanaksi ja *riuhtoa* sen johdokseksi. Jompikumpi on siis katsottava johtamattomaksi kantasanaksi. (Nykysuomen sanakirjan mukaan kantasana on *riuhtoa*.) Deskriptiivisissäkin kieliopeissamme on historiallinen näkökulma siinä määrin hallitseva, että tällaisissa tapauksissa todetaan selvän kantasanan nykykielestä puuttuvan.

Muutoinkin on olemassa sellaisia *aise*- ja *ahta*-loppuisia verbejä, jotka eivät ole johdoksia — esim. *tokaista* ja *välähtää* — vaan johtamattomia kantasanoja. Sama koskee mutatis mutandis koko johto-oppia. Kieliopeissa esitetään hämäävästi historialliset johdot samantarvoisina todellisten nykykielen johdosten rinnalla.

Huom. 3. Säännöt eivät ole obligatorisia siten, että niitä sovelletaan kaikkiin mainitut ehdot täyttäviin kantasanoihin. Johdon tässä niin kuin muuallakin määrää tarve. On olemassa sanoja ja sanaryhmiä, joista ei lainkaan muodosteta momentaanijohdoksia. Näistä ei voida esittää yksinkertaisia yleisiä sääntöjä. Johto-opilliset säännöt ovat vain *m a h d o l l i s t a* johtamista varten, ja ne on kehitetty faktisten johdosten pohjalta.

Lisäyksiä sääntöihin

Sääntö 1. Lisäksi joissakin johtimena *antu*: *antaantua, vetääntyä* tai kons. + *a* → kons. + *ele*: *lämmittelä* (*lämmittää*), *nöyristellä* (*nöyristää*), *pysytellä* (*pysyttää*), *viivytellä* (*viivyttää*).

Sääntö 2. Johdot voidaan käsittää myös nominikantaisiksi translatiivijohdoksiksi.

Refleksiivijohdosvartalon muodostaminen²

Sääntöjen soveltamisjärjestys	Kantasanan laatu	Kantasanan vokaalivartalon loppu ja sen muutokset	Johdin	Esim.	
				Johdos	Kantasana
1	2—3 -tav. (väh. 4-tav.) 2-tav.	kons. + a kons. + a → kons. e oi i	utu	kaivautua	kaivaa
2			u	itsenäistyä	itsenäistää
3			utu	pukeutua	pukea
4			tu	naamioitua	naamioida
5			utu ~	kuoriutua	kuoria
6	o	o	intu	siistiytyä ~	siistiä
7			utu ~	sitoutua ~	sitoo
8			ontu	sitoontua	sitoo
9	u	u	utu ~	riisuutua ~	riisua
10			untu	riisuuntua	riisua

Sääntö 3. Lisäksi johtimena *entu* seuraavissa: *sotkeentua*, *tunkeentua*, *laskeentua*. 3-tavuisista *e*-vartaloisista muodostetaan vain passiiviverbejä: *e* → ∅ + *tu* (esim. *ehkäistyä*, *turmeltuä*).

Huom. Kun vartalon loppu on vok. + *a*, refleksiiviverbiä ei normaalisti muodosteta. Passiiviverbityypeissä *aa* → *a* + *utu* ~ *antu* (*huumautua* ~ *huumaantua*), *oa* → *o* + *utu* ~ *ontu* (*lahoutua* ~ *lahoontua*), *ea* → *e* + *utu* ~ *entu* (*nokeutua* ~ *nokeentua*), *ia* → *i* + *utu* ~ *intu* (*sikiytyä* ~ *sikiintyä*), *ua* → *u* + *utu* ~ *untu* (*öljyytyä* ~ *öljyntyä*).

Kausatiivijohdosvartalon muodostaminen³

Sääntöjen soveltamisjärjestys	Kantasanan laatu	Kantasanan vokaalivartalon loppu ja sen muutokset	Johdin	Esim.		
				Johdos	Kantasana	
1	2-tav. (vähint. 3-tav.) 2-tav. (vähint. 3-tav.) —>— —>—	aa → a	utta	palauttaa	palata	
2		ea → e	tta	langettaa	langeta	
3		ia → i	tta	virittää	viritä	
4		oa → o	tta	kohottaa	kohota	
5		ta → u	tta	ruiskuttaa	ruiskuta	
6		a	tta	haastattaa	haastaa	
7		a → ∅	utta	heilahduttaa	heilauttaa	
8		e	tta	sylljettää	sylljätä	
9		le → l	utta	ulkoiluttaa	ulkoilla	
10		se → s	ta ~	karistaa ~	karistaa	
11		—>—	utta	karisuttaa	karista	
12		—>—	ne → n	ta	alentaa	aleta
13		i	tta	hypittää	hypittää	
14		o	tta	lihottaa	lihoa	
15		utu → u	tta	risteyttää	risteytyä	
	u	tta	käyttää	käydä		

² Aineiston ovat keränneet ja luokitelleet Pirkko I. e i n o n e n ja Marja-Leena T o r k k o. Osalla johdoksista on sekä refleksiivistä että passiivista käyttöä. Pelkkien passiiviverbien muodostusta ei ole otettu huomioon.

³ Aineiston ovat keränneet ja luokitelleet Marjatta H a i p u s ja Marja Leena V a n h a l a. Kausatiivi- ja faktiiviverbien muodostus on langennut osittain yhteen, ja siten samoilla säännöillä voidaan saada myös faktiiviverbejä. Erillisiä faktiiviverbien muodostustapoja ei ole otettu huomioon.

on harvinaisena myös refleksiivistä käyttöä erällä verbeillä: *kokoutua* ~ *kokoontua*, *tarjoutua*, *uppoutua* ~ *uppoontua*.

Lisäyksiä sääntöihin

Sääntö 1. Poikkeukset: *herättää* (*herätä*), *lepuuttaa* (*levätä*), *töytyyttää* (*töydätä*), *hyppyyttää* (~ *hyppäyttää*) (*hypätä*), *pärryttää* (*pärrätä*), *jättää* (*jäädä*).

Sääntö 4. Poikkeus: *turpouttaa* (~ *turvottaa*) (*turvota*).

Sääntö 6. Verbit ovat suurimmaksi osaksi faktitiivisia.

Sääntö 7. Momentaaniverbeistä ja muista samanasuisista johdetuilla on *hd*:llisten asujen rinnalla tavallisimmin *hd*:ttömät muodot paitsi verbeillä *vavahduttaa* ja *vivahduttaa*; esim.: *heilauttaa*, *kajauttaa*, *nyökäyttää*, *pamauttaa*, *töksäyttää*.

Sääntö 8. Poikkeukset: *juoksuttaa* (*juosta*), *nostaa* (*nousta*), *päästää* (*päästä*).

Sääntö 9. Poikkeus: *kirveltää* (*kirvellä*).

Sääntö 10. Vapaa vaihtelu paitsi seuraavilla: *hytisyttää* (*hytistä*), *kitisyttää* (*kitistä*), *natisuttaa* (*natista*), *raukaisuuttaa* (*raukaista*).

Sääntö 11. Useimmat voidaan johtaa myös nominikannasta. Tällöin seuraavia ei tarvitsisi käsittää poikkeukselliseksi deverbaalisiksi johdoksiksi: *hapattaa*, *kalvettaa*, *kovettaa*, *kuumettaa*, *kylmettää*, *mädättää*.

Sääntö 15. Poikkeus: *lopettaa* (*loppua*).

Joskus vartalossa *htu* → *u*: *ilahduttaa* ~ *ilauttaa* (*ilahtua*), *pysähdyttää* ~ *pysäyttää* (*pysähtyä*), *revähdyttää* ~ *reväyttää* (*revähtyä*), *tervehdyttää* ~ *terveyttää* (*tervehtyä*). Vrt. sääntöön 7.

Huom. Lisäksi *ea* t. *oa* → \emptyset + *aise* seur.: *aukaista* (*aueta*), *halkaista* (*haljeta*), *herpaista* (*hervota*), *häpäistä* ~ *häväistä* (*hävetä*), *katkaista* (*kaketa*), *laukaista* (*laueta*), *lohkaista* (*lohjeta*), *oikaista* (*oieta*), *puhkaista* (*puhjeta*), *ratkaista* (*ratketa*), *repäistä* (*revetä*), *rohkaista* (*rohjeta*), *valkaista* (*valjeta*).

Frekventatiivijohdosten vokaalivartalon muodostaminen⁴

Sääntöjen soveltamisjärjestys	Kantasanan laatu	Kantasanan vokaalivartalon loppu ja sen muutokset	Johdin	Esim.	
				Johdos	Kantasana
1		aa → a	ile	nyökkäillä	nyökätä
2		ea → e	ile	kiipeillä	kiivetä
3		oa → o	ile	putoilla	putota
4		ua → u	ile	tähyillä	tähtyä
5		a → \emptyset	ele	lennellä	lentää
6		c	skele	haeskella	hakea
7		i	skele	etsiskellä	etsiä
8		o	skele ~ ile	pengoskella ~ penkoilla	penkoa
9		u	skele ~ ile	laususkella ~ lausuilla	lausua

⁴ Aineiston ovat keränneet ja luokitelleet Jyrki Toivainen ja Eero Tihinen. Johdoksilla voi olla myös kontinuaatiivista merkitystä. Frekventatiivisuus on käsitetty samansisältöiseksi kuin Nykysuomen sanakirjassa.

Lisäyksiä sääntöihin

Sääntö 1. Lisäksi *aa* → \emptyset + *o* seuraavissa: *haroa* (*harata*), *harppoa* (*harpata*), *haukkoa* (*haukata*), *hippaa* (*hipata*), *kauhoa* (*kauhata*), *leikkoa* (*leikata*), *loukkoa* (*loukata*), *mittoa* (*mitata*), *paiskoa* (*paiskata*), *piiskoa* (*piiskata*), *sieppoa* (*siepata*), *talloa* (*tallata*), *tempoa* (*temmata*), *vihloa* (*vihlata*), *viittoa* (*viitata*), *viskoa* (*viskata*).

Lisäksi *aa* → \emptyset + *ele* seuraavissa: *hypellä* (*hypätä*), *leikellä* (*leikata*), *lykellä* (*lykätä*), *mitellä* (*mitata*), *nakella* (*nakata*), *paiskella* (*paiskata*), *suojella* (*suojata*), *viskellä* (*viskata*).

Lisäksi *aa* → \emptyset + *i* seuraavissa: *harppia* (*harpata*), *hyppiä* (*hypätä*), *hörppiä* (*hörpätä*), *koplia* (*koplata*), *kouria* (*kourata*), *kuiskia* (*kuiskata*), *kurkkia* (*kurkata*), *loikkia* (*loikata*), *lykkiä* (*lykätä*), *mäiskä* (*mäiskätä*), *nappia* (*napata*), *naukkia* (*naukata*), *nyökkä* (*nyökätä*), *näplä* (*näplätä*), *näykkiä* (*näykätä*), *paiskia* (*paiskata*), *pomppia* (*pompata*), *pukkia* (*pukata*), *roiskia* (*roiskata*), *ryyppiä* (*ryypätä*), *sysiä* (*sysätä*), *tiuksia* (*tiuskata*), *tuhria* (*tuhrata*), *tuikkia* (*tuikata*), *tyrkkiä* (*tyrkätä*), *töhrä* (*töhrätä*), *tökkä* (*tökätä*), *törkkiä* (*törkätä*), *töykkiä* (*töykätä*).

Sääntö 2. Lisäksi *ea* → \emptyset + *i* seur.: *kiippiä* (*kiivetä*).

Sääntö 3. Lisäksi *oa* → *o* + *skele* seur.: *kiroskella* (*kirota*), *tarjoskella* (*tarjota*).

Sääntö 5. Lisäksi *a* → *e* + *skele* t. *a* → \emptyset + *eskele* seuraavissa: *ajeskella* (*ajaa*), *anneskella* (*antaa*), *eleskellä* (*elää*), *heiteskellä* (*heittää*), *jaeskella* (*jakaa*), *jakeskella* (*jak-saa*), *kaiveskella* (*kaivaa*), *kanneskella* (*kantaa*), *lauleskella* (*laulaa*), *makseskella* (*maksaa*), *naureskella* (*nauraa*), *paineskella* (*painaa*), *soudeskella* (*soutaa*).

Lisäksi *a* → *e* + *ksi* t. *a* → \emptyset + *eksi* seuraavissa: *eleksiä* (*elää*), *kanneksia* (*kantaa*), *lauleksia* (*laulaa*).

Sääntö 6. Lisäksi johdin *ksi* seuraavissa: *haeksia* (*hakea*), *imeksiä* (*imeä*), *kuljeksia* (*kulkea*), *lueksia* (*lukea*), *nieleksiä* (*niellä*), *nuoleksia* (*nuolla*), *oleksia* (*olla*), *peseksiä* (*pestä*), *piereksiä* (*pierrä*), *piileksiä* (*piillä*), *poljeksia* (*polkea*), *pureksia* (*purra*), *sureksia* (*surra*), *syljeksia* (*sylkeä*), *tungeksia* (*tunkea*), *viereksiä* (*vierrä*), *vuoleksia* (*vuolla*).

Lisäksi johdin *ile* seuraavissa: *kylpeillä* (*kylpeä*), *piileillä* (*piillä*), *polkeilla* (*polkea*), *tunkeilla* (*tunkea*).

Erikseen *aise* → \emptyset + *o*: *aukoa* (*aukaista*), *halkea* (*halkaista*), *katkoa* (*katkaista*), *laukoa* (*laukaista*), *lohkoa* (*lohkaista*), *oikoa* (*oikaista*), *puhkoo* (*puhkaista*), *ratkoa* (*ratkaista*) ja (etuvok.) *äise* → \emptyset + *i*: *nykiä* (*nykäistä*), *repiä* (*repäistä*), *rykiä* (*rykäistä*).

Sääntö 7. Lisäksi *i* → \emptyset + *eksi* seuraavissa: *kiereksiä* (*kieriä*), *vaaneksia* (*vaania*); *i* → \emptyset + *eskele* seur.: *kiereskellä* (*kieriä*); *i* → \emptyset + *ele* seur.: *revellä* (*repiä*); *i* + *ele*: *hyppiellä* (*hyppiä*), *lykkiellä* (*lykkiä*); *i* + *skentele*: *uiskennella* (*uida*).

Sääntö 8. Lisäksi *o* → \emptyset + *ele* seuraavissa: *anella* (*anoa*), *haudella* (*hautoa*), *huidella* (*huitoa*), *huuhdella* (*huuhtoa*), *katsella* (*katsoa*), *ladella* (*latoa*), *sidellä* (*sittoa*), *taella* (*takoa*), *tahdella* (*tahtoa*), *viskellä* (*viskoa*).

Lisäksi johdin *ksi* seuraavissa: *meloksia* (*melo*), *seisoksia* (*seiso*), *valvoksia* (*valvo*).

Lisäksi yksitavuisissa johdin *skentele*: *juoskennella* (*juoda*), *syöskennellä* (*syödä*).

Sääntö 9. Lisäksi *u* → \emptyset + *ele* seuraavissa: *kysellä* (*kysyä*), *puhella* (*puhua*); *ksi* seur.: *astuksia* (*astua*), *haukuksia* (*haukkua*), *istuksia* (*istua*), *liikuksia* (*liikkua*); *u* → \emptyset + *eksi*: *horjeksia* (*horjua*); yksitavuisissa *skentele*: *käyskennellä* (*käydä*), *myyskennellä* (*myydä*).

Derivationslehre der finn. Gegenwartssprache I

VON PAULI SAUKKONEN

Der Aufsatz bringt exakte generative Regeln zur Bildung einiger deverbaler Ableitungen. Die Regeln stehen in Tabellen; Ergänzungen und Ausnahmen folgen registerartig danach. Allgemeine Kommentare sind im zweiten Teil des Artikels zu lesen.